

znatků, ale, doufejme, i počátkem úspěšných konkrétních opatření na poli badatelském, pedagogickém a publikačním. Při tomto konkrétním rozvíjení a organizačním zabezpečování podnětů konference se musí náležitou měrou uplatnit také sociologie. Bude záležet na příslušných institucích i na iniciativě jednotlivých sociologů, jak se budou podílet na vydávání řady příruček věnovaných racionalizaci živé práce, na výchově odborníků pro práci na tomto úseku nebo na realizaci vynikající myšlenky vydat moderní encyklopedické dílo *Základy racionalizace živé práce*.

Vladimír Čech

Pohled na sociologii průmyslu v socialistických zemích*

Rozvoj sociologie práce, průmyslu a podniku v socialistických zemích je v posledních letech mnohostranný a není snadné učinit si o něm dostatečnou představu jen studiem odborných časopisů či výzkumných zpráv publikovaných v těchto zemích.

Jednou z možností výměny informací o současných úkolech i výsledcích realizovaných výzkumů byla *I. konference marxistických průmyslových sociologů Československé sociologické společnosti*, svolané do Domu vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích na dny 22. — 25. 11. 1971. Umožnila setkání 50 československých pracovníků z oblasti hospodářské praxe i ekonomické sociologické teorie, kteří zde podali zprávy o výsledcích svých výzkumů či aplikacích v řídicím procesu, umožnila však zejména vyslechnout nejaktuálnější informace o rozvoji marxistické průmyslové sociologie v ostatních socialistických zemích, jak o nich referovali zahraniční účastníci konference.

Stručná zpráva o jednání konference byla již publikována v Sociologickém časopise 1972, č. 2.

Nyní si povšimneme tří tematických okruhů jednání konference:

1. Zaměření výzkumů v socialistických zemích
2. Sociální plánování — teorie a praxe
3. Příprava, postavení a úloha podnikových sociologů.

1. Zaměření výzkumů v socialistických zemích

Marxistická průmyslová sociologie získala v poslední době silnou institucionální základnu. Ve vybavení a počtu sociologických pracovišť stojí na prvním místě Sovětský svaz, kde byly vytvořeny instituty konkrétních sociologických výzkumů při Akademii věd i při univerzitách a kde pracuje velký počet sociologických laboratoří v podnicích. Rovněž tradičně vospělá polská průmyslová sociologie se opírá nejen o více než 200 podnikových sociologů, ale i o dobře vybudované katedry na vysokých školách a konkrétní sociologické výzkumy provádí i Ústav filosofie a sociologie Akademie věd. V Bulharské lidové republice rovněž vznikla řada sociologických pracovišť na univerzitách i při centrálních hospodář-

ských orgánech a sociologii průmyslu se zabývá i oddělení Akademie společenských věd při ÚV BKS. V NDR je cílevědomě budována síť sociologických pracovišť, počínaje oddělením sociologie průmyslu Institutu společenských věd ÚV SED, přes katedry vysokých škol až po pracoviště podnikových sociologů ve velkých podnicích. Průmyslová sociologie se začíná rozvíjet i v Maďarské lidové republice, zejména na universitě Karla Marxe v Budapešti. V ČSSR je po období konsolidace situace průmyslové sociologie poměrně dobrá. Prokázala se marxistická orientace většiny pracovníků průmyslové sociologie spojených s praxí. Vzájemná souvislost pokrokové a prakticky orientované sociologické práce vytvořila soustavu pracovišť od Ústavu pro filosofii a sociologii a Československého výzkumného ústavu práce přes resortní výzkumné ústavy až po sociologická pracoviště ve velkých podnicích. Je tedy možno říci, že ve většině socialistických zemí se vytvořily dobré institucionální podmínky pro rozvoj sociologických výzkumů v ekonomické sféře života společnosti a že vznikl internacionální kolektiv marxistických průmyslových sociologů.

Sociologické výzkumy prováděné v současné době svědčí o přechodu od počátečních prací, ověřujících metodiku a formulujících specifické znaky sociální skutečnosti v socialistických průmyslových podnicích, k cílevědoměji zaměřeným úkolům řízení ekonomických organizací. Zaměření sociologických výzkumů je stále výrazněji ovlivňováno „společenskou objednávkou“, tj. aktuální potřebou řídicích orgánů všech stupňů i všech typů získat faktické údaje o změnách profesijní struktury, hodnotových orientací i tendencí v sociální mobilitě. Tyto a podobné znalosti nyní vyžadují stranické, státní i odborové orgány (na podnikové i celospolečenské úrovni) pro přípravu svých rozhodnutí i ověřování účinku rozhodnutí již přijatých. Výrazem těchto požadavků je formulace výzkumných úkolů státního plánu i úkoly, které řeší podnikovi sociologové.

Tradiční témata sociologického výzkumu jsou propracována tak, že se jejich řešení dostává na novou a vyšší úroveň. To se týká především otázek *sociální mobility*, především fluktuace, protože průzkumů vertikální mobility je zatím ještě málo. Průzkumy stabilizačních a flukтуаčních tendencí a faktorů, které tyto tendence ovlivňují, přecházejí od podnikových rozměrů do rovin oblastí, průmyslových aglomerací nebo průmyslových odvětví. Tak je tomu při průzkumech prováděných v SSSR a ČSSR. Je již zřejmé, že fluktuaci je možno lépe vysvětlit při širším pohledu, než je podniková úroveň. Kromě toho se začíná i fluktuace hodnotit kvalitativně, tj. sleduje se výkonnost a kvalifikace přicházejících i odcházejících pracovníků. O průzkumech této problematiky informoval E. Antosenkov, M. Krpata, R. Franěk, J. Magala a J. Pavlovič.

Dalším, již tradičním tématem, které je řešeno na vyšší úrovni, je *sociální klima pod-*

* Podrobná informace doplňující Zprávu o I. konferenci marxistických průmyslových sociologů,

konané v Liblicích 22. — 25. 11. 1971, Sociologický časopis 1972, č. 2.

niku. V marxistické průmyslové sociologii existuje několik definic tohoto pojmu, které se liší svým rozsahem, především jsou však zdokonalovány metody jeho měření. Velmi dobře propracovanou koncepci sociálního klimatu podniku, definovaného jako výsledek konfrontace očekávání uspokojení potřeb pracovníků podniku (potřeby jistoty, uznání, sounáležitosti a osobního růstu) a měřeného pomocí koeficientů identifikace s prací, skupinou, podnikem a vztahem k nadřízenému, přednesl E. Reich. Sociální klima jako jedno z hlavních témat sociologických průzkumů uváděl také E. Antosenkov.

Třetím, již značně propracovaným tématem sociologického průzkumu jsou *změny kvalifikační struktury v procesu vědeckotechnické revoluce*. Tato oblast sociologické práce je značně rozvinuta v SSSR, Polsku, NDR, Bulharsku i ČSSR. Pozornost zasluhuje zejména série průzkumů uplatnění absolventů vysokých škol, středních odborných škol a vyučenců v dopravě, o nichž informoval E. Mleziva. Do tohoto okruhu patří i průzkum uplatnění absolventů Vysoké školy ekonomické, vedený Alenou Kunstovou. Zajímavý přístup zvolil také K. Herman v průzkumu dělníků se středněškolským a vysokoškolským vzděláním, který zachytil různé typy této kategorie. V SSSR jsou v této souvislosti řešeny kvalifikační problémy vznikající se zaváděním elektronicky řízených strojů. Také sociologové v NDR, jak o tom informoval G. Tschacher, zkoumají konkrétní rozdíly mezi jednotlivými skupinami dělnické třídy, včetně změn v kvalifikační struktuře.

Současné s prohlubováním poznání tradičních problémů průmyslové sociologie se objevuje i řada nových témat vyvolaných potřebou hospodářské praxe. Je to především výzkum *metod ekonomického stimulování*, který se rozvíjí v souvislosti s uplatněním ekonomické reformy v SSSR a Maďarsku, jak o tom hovořili E. Antosenkov a J. Andics. Dlouhodobý výzkumný úkol mzdové diferenciace začíná řešit také kolektiv Československého výzkumného ústavu práce, vedený Št. Karabinem. Do popředí zájmů sociologů v SSSR, Polsku a Maďarsku se dostávají i problémy konfliktů v podniku, jak to uvedl ve svém vystoupení K. Doktor. Velká pozornost je věnována sociologickému studiu *informačního systému* v podniku v NDR i v ČR (kde dlouhodobý výzkumný úkol *Informační systém o lidském činiteli v podniku* řeší V. Chlumský). Bylo již shromážděno poměrně značné množství informací o *postavení a úloze vedoucích hospodářských pracovníků* v SSSR¹, v Polsku², i v ČSSR, kde byly provedeny průzkumy pozice a role vedoucích hospodářských pracovníků ve strojírenství³, stavebnictví a dopravě.

Průmyslová sociologie v socialistických zemích vytváří postupně předpoklady pro komparativní výzkumy uplatňující jednotnou

metodiku. Zatím prvním krokem v tomto směru byl společný sovětsko-polský průzkum.

K mezinárodní účasti na řešení výzkumného úkolu *Socialistický podnik*, jehož cílem je analyzovat specifické znaky, jimiž se socialistické podniky liší od kapitalistických, vyzval účastníky konference maďarský sociolog J. Andics. Je zřejmé, že právě koordinované výzkumy povedou ke splnění návrhu polského sociologa K. Doktora, aby mezinárodní tým napsal během příštích pěti let učebnici sociologie průmyslu, která by se stala marxistickou protívahou buržoazních učebnic D. C. Millera a W. H. Forma, E. V. Schneidera a dalších. Tím by byla vytvořena základna pro další teoretickou i metodickou integraci marxistické průmyslové sociologie.

Všichni účastníci konference uvítali návrh zahraničních hostů, aby se konference marxistických podnikových sociologů konala každoročně vždy v jiné socialistické zemi, aby tak byla zajištěna stálá informovanost i koordinovanost prací v této oblasti.

2. Sociální plánování — teorie a praxe

Problémy sociálního plánování soustředily značnou pozornost našich i zahraničních delegátů. Hned v prvním dni jednání konference jim věnoval část svého obsáhlého vystoupení E. Antosenkov z SSSR, kde jsou teoretické práce i praktické zkušenosti nejbohatší.

E. Antosenkov poukázal především na skutečnost, že rozvoj vědeckotechnické revoluce vyvolává zákonitě změny ve struktuře dělnické třídy a tím se zvyšuje přirozený zájem věd o studium pracujícího člověka v této nové etapě. Průmyslová sociologie je jednou z těchto věd. Sociální plánování představuje komplexní přístup k řízení sociálních procesů. V současné době je nejozřejnější v podnikové sféře, dále se úspěšně aplikuje v plánování měst. Tak například ve Sverdlovsku byl z popudu stranických orgánů vypracován sociální plán města.

E. Antosenkov hovořil otevřeně o řadě nejasných a nedořešených otázek, jak pokud jde o metodiku sociálního plánování, tak pokud jde o pojetí cílů, objektu sociálního plánování atd. „Máme dosud více otázek než odpovědí,“ řekl ve svém vystoupení.

Nejobsáhlejší informace o praktické realizaci sociálního plánování podal P. Bliznakov, děkan ekonomické fakulty Institutu Blagoeva ve Varně. V předložené knížce ukázal komplexní metodiku, která byla zpracována jako podklad k vypracování sociálního plánu rozvoje města Varny. Sociální plány se začínají zpracovávat i v jiných městech a v řadě závodů.

J. Kulpiňská se velmi pozitivně vyjádřila ke koncepci sociálního plánování, která v její zemi zatím není realizována v tomto pojetí, i když se koná řada výzkumů sledujících stejné cíle (např. vytváření optimálního prostředí

¹ Viz Druzenko, A.: *U šturvala proizvodstva*, Moskva 1968.

² Viz Najduchowska, H.: *Drogi zawodowe kadry kierowniczej*. Studia socjologiczne 1969, č. 3, dále

viz T. Grzeszyk (řada statí o vedoucích pracovních ve strojírenství).

³ Viz Kolář, J. — Reich, E.: *Postavení a postoje vedoucích pracovníků v českém strojírenství*. Odbory a spol., 1971, č. 4.

při práci). Svažuje sociální plánování za komplexnější a sociálně citlivější koncepci aplikace věd o člověku v hospodářství, než jsou u nich obvyklé koncepte humanizace práce.

Rovněž G. Tschacher ukázal, jak stejným směrem postupují práce výzkumníků-sociologů v hospodářské sféře v NDR. Snaží se vytvořit komplexní obraz řízení ekonomické reality a získat dostatek validních informací pro rozhodovací procesy stranických a hospodářských orgánů. „Jen takovéto celistvé pojetí ekonomických procesů nám dává možnost rozumět podstatě vedení lidí za socialismu a chrání nás před formálním dělením na věcné a sociální procesy, před oddělováním vedení lidí od vlastního postupu,“ uvedl G. Tschacher shodně s obsahem protokolu z jednání celostátní konference *Dny marxisticko-leninské sociologie v NDR*.⁴

O prvních zkušenostech se sociálním plánováním v MLR hovořil J. Ancics. Upozorňoval na nutnost získávat prvotní sociologické údaje, neboť statistické údaje nejsou totožné se sociálními fakty. Informoval také o některých rozdílech v záměrech a výsledcích sociálních opatření maďarské vlády v oblasti populační politiky, zjištěných sociologickými průzkumy.

Jak je zřejmé, sociální plánování je oblastí nesmírně obtížnou a jediné v socialistické společnosti řešitelnou. I zde však je celá řada otázek teoreticky i metodicky nedořešených. Jedním z úskalí je například jednostrannost některých teoretiků, kteří sociální plánování pochopili jako jakousi autonomní oblast, zatímco jeho smysl je naopak v docílení právě oné žádoucí *komplexnosti* národohospodářského plánu. Jde totiž právě o to analyzovat jak techniku a její vývojové tendence, tak také — ve vzájemných vazbách na rozvoj techniky — i počty pracovníků, jejich zdroje, nezbytné mzdové fondy atd. Je však nutno jít ještě dále a analyzovat i celou s tím související sociální sféru, tedy například nejen kolik, nýbrž i jaké, jak staré či mladé, jakým způsobem kvalifikované, odkud a jak dojíždějící, jak zdravotně, sociálně, kulturně, fyzicky, službami, byty atd. atd. zabezpečené pracovníky bude podnik ke splnění svých plánovaných úkolů potřebovat. Navíc je ještě nutné studovat všechny podmínky, které je třeba vytvářet či naopak měnit, aby se chování konkrétních skupin pracovníků (např. mládeže, žen, specialistů) vyvíjelo žádoucím směrem. Jak je tedy zřejmé, v marxistickém pojetí sociálního plánování jde nikoli o tříštění komplexnosti pohledu na řízenou realitu, nýbrž naopak o její dosažení a i *organizační zajištění* (závažnost plánu!).

Jak tedy ukazují teoretické práce i několikaletá praxe v SSSR, sociální plánování je součástí národohospodářských plánů podniků, odvětví i celých oblastí. Jestliže dnes jsou patrné snahy realizovat je v celém světě (např. „social planning“ v anglosaských zemích), sovětská praxe dokazuje i na tomto poli přednosti socialistické společnosti jako společnosti založené na zespolečenštěných výrobních prostředcích. Pro *socialistickou* společnost je

plánování *zákonem*, stále více vzrůstá význam dlouhodobých plánů, a tedy i nezbytnost predikce a *vědeckých prognóz* vývoje celé společnosti.

Co je však předpokladem vědeckého předvídaní sociálních procesů — a potom i vědeckého plánování a řízení těchto procesů v souladu s celospolečenskými cíli?

V prvé řadě maximum validních informací a poznatků o výchozí situaci. V sociální oblasti to tedy znamená *skutečně* znát současnou strukturu společnosti, mít *přesně proměřeny* a ne jen odhadnuty nejdůležitější sociální vztahy, mít k dispozici přesný obraz různých výseků současné společnosti. Právě toto je úkolem sociologických empirických výzkumů. Jejich kvalita je závislá na budování a prověřování metodologie, technik výzkumů, teorie, bez níž nelze koncipovat projekty a vyhodnocovat získané údaje — tedy na rozvoji celé marxistické společenskovědní teorie, zejména historického materialismu, vědeckého komunismu, politické ekonomie a marxistické sociologie.

Marxističtí průmysloví sociologové v Československu jsou — pokud jde o sociální plánování — rovněž spíše v etapě řešení teoretických a metodologických otázek než v etapě vyhodnocování výsledků již realizovaných výzkumů. Základem našich úvah jsou především Marxovy přístupy k analýze lidské práce. Pro Marxe byla práce vždy dvojčinným procesem: jednak procesem tvorby užitných hodnot, tedy výrobou konkrétních produktů, zároveň však i formou životních činností (viz Marxova analýza dělníka jako majitele jediného zboží, s nímž může vejít ve společný vztah s vlastníkem výrobních prostředků, tj. pracovní síly. Jeho užívání jako zhodnocovací proces a tvorba nadhodnoty (viz *Kapitál* I. s. 196 an.).

V. I. Lenin rovněž již od svých prvních teoretických prací zdůrazňoval, že právě marxisté „byli prvními socialisty, kteří zdůrazňovali, že je nutno provádět analýzu nejen ekonomické stránky, nýbrž všech stránek společenského života“ (V. I. Lenin, *Spisy* I, s. 171).

Potřebná komplexnost v plánování může být realizována jen tehdy úspěšně, bude-li se realizovat v marxistickém pojetí, tedy s uznáním ekonomických procesů ve společenském pohybu jako základních a konečných určujících, podaří-li se vyhnout nepřipravené úspěšnosti a přeměně seriózního zvědčectví plánovací praxe v akci, v módní vlnu. Bezpodmínečnou podmínkou úspěchu v každém podniku — jak ukazují sovětské zkušenosti — je však vždy co nejúžší spolupráce stranické a odborové organizace, hospodářského vedení a teoretických pracovníků.

3. Příprava, postavení a úloha podnikových sociologů

K problematice výchovy podnikových sociologů hovořilo 6 referentů: G. Tschacher z NDR, J. Kulpińska z Polska, J. Ancics z Maďarska,

⁴ *Soziologie im Sozialismus. Die marxistisch-leninistische Soziologie im entwickelten gesellschaft-*

lichen System des Sozialismus. Berlin, Dietz Verlag 1970, s. 125.

M. Tomšík z ČSSR a dva naši podnikoví psychologové — J. Hájek a J. Ort.

V NDR je sice příprava podnikových sociologů teprve v počátcích, přesto lze již dnes mluvit o promyšlené koncepci. Zvlášť významné je dvouoborové studium: filosofie-sociologie nebo ekonomie-sociologie. První absolventi vycházejí právě nyní. Jeden ze známých a úspěšných podnikových sociologů — Horst Baum — se účastnil i konference v Liblicích.

Je pozoruhodné, že například při již vzpomínutých *Dnech marxisticko-leninské sociologie v NDR* zasedala zvláštní sekce podnikových sociologů (pod předsednictvím H. Bauma), jejíž průběh i závěry (souhlasně s diskusí v Liblicích) názorně ukazují, jak shodné jsou podmínky, v nichž podnikoví sociologové v socialistických zemích pracují, a jak mnoho zkušeností je tedy obecně platných a mohou být užitečně vyměňovány.

Tak například na konferenci v NDR si kladli především otázku, kde má podnikový sociolog pracovat, a došli k závěru, že tyto pracovníky je třeba koncentrovat na vyšší stupně řízení. Dále — rovněž shodně s našimi koncepcemi — se shodli na požadavku vytváření týmů spolu s psychology a ostatními představiteli věd o člověku. Rovněž návrh, aby sociologové nebyli zařazováni do některého liniového útvaru, je stejný jako náš. Stejně je i zdůraznění té specifiky jeho profese, že má být k dispozici řídicím orgánům jako jeden ze zdrojů věrohodných informací o sociální realitě podniků (v NDR zdůraznili u jeho práce „wissenschaftlicher Charakter... Mittler zwischen Theorie und Praxis“⁵), že má zajišťovat proces informací na základě výzkumných úkolů zadávaných mu stranickou a odborovou organizací a vedením podniku.

Naše stanovisko nejobsáhleji formuloval M. Tomšík. Upozornil i na výhodnost dvouoborového studia a zhodnotil zkušenosti sovětských laboratorů pro sociální analýzu, kde je optimálně realizována týmovost v práci i požadavek zajišťovat vědecké informace o neaktuálnějších problémech podniku. V této souvislosti ukázal, že koncepce podnikového sociologa jako výzkumníka, který v praxi a na základě zadání stranických orgánů a hospodářského vedení provádí potřebné výzkumy, například fluktuace či dojíždění zaměstnanců a že tato koncepce nemá nic společného se snahou vzdalovat se řešení praktických otázek. Opačná koncepce — aby se totiž sociolog zabýval „vším, co se týká lidí“ — mění tuto profesi v jinou, například v sociálního pracovníka. Ze i práce tohoto druhu je nejvýše potřebná, je jistě nepochybné. Tímto posunem se však oslabuje komplexnost řízení a jeho zveřejnění,

spočívající v tom, že vedle technické a ekonomické sféry je vědeckým analýzám podrobena nyní i sociální sféra. Kdybychom celou věc chtěli vyjádřit názorně, mohli bychom použít příměru z medicíny. Podnikový sociolog by mohl být přirovnán k rentgenologovi, jehož informace jsou nezbytné pro chirurga i internistu. Sotva lze souhlasit s kritikou, že by se měl — jako oni — věnovat více léčení nemocných. Vědeckost, a tedy i úspěšnost zásahů operativy je přímo úměrná vědeckosti a přesnosti jejich informací.

Stručné sdělení o stavu výuky sociologie na Universitě K. Marxe v Budapešti podal J. Andics. Specializovaná výuka podnikových sociologů zde není dosud zavedena, výzkumy v podnikové sféře jsou však časté.

Nejširší zkušenosti s přípravou, praktickým zapojením v podnicích i dalším doškolováním podnikových sociologů mají v Polsku, zejména na univerzitě v průmyslové Lodži. Celkem pracuje v Polsku přes 200 podnikových sociologů. Universita v Lodži vychovává ročně asi 15 specialistů pro tuto profesi. Polská Akademie věd koná několikrát do roka semináře, na nichž vystupují přední polští teoretici, avšak vždy i některý z podnikových sociologů, který předloží výsledky svých výzkumů. Účastníci hodnotí metodu, validnost dosažených výsledků, zobecňují vlastní zkušenosti; teoretici pracovníci Akademie věd a vysokých škol informují o podobných výkumech v jiných zemích, o nových metodických postupech a technikách výzkumu, nových vědeckých pracích atd.

Podnikový sociolog L. Hájek uvedl zkušenosti potvrzující užitečnost komplexních analýz řady problémů, jako je doprava do zaměstnání, závodní stravování, uplatnění osob se změněnou pracovní schopností aj. Na praktických zkušenostech potvrdil zásadu, že je vhodné vytvářet pracoviště, v nichž spolu se sociology pracují také psychologové. Další podnikový sociolog J. Ort ukázal vztah mezi výzkumnou a operativní prací podnikového sociologa a zdůraznil nutnost, aby si sociolog uměl získat důvěru pracovníků podniku a informoval je o problematice své práce.

*

Tato informace si nečiní nárok na úplnost přehledu průmyslové sociologie v socialistických zemích. Jejím úkolem je spíše ukázat hlavní tendence, z nichž nejvíce vyniká snaha integrovat získané poznatky ve společný poznatkový fond marxistické průmyslové sociologie a usnadnit a prohloubit tak její další rozvoj.

Jaroslav Kohout - Jaroslav Kolář

⁵ Citovaný protokol *Dny marxisticko-leninské sociologie v NDR*, s. 463, 464.